

ОСОБЛИВОСТІ ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ В ШКОЛІ

О.В.Тімець кандидат педагогічних наук, К.В.КОЦЕРУБА

Сьогодні, як зазначається у Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті, нагальною стала потреба „розвитку творчих здібностей, навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти, самореалізації особистості та підготовки кваліфікованих кадрів, які можуть творчо працювати” [41, с. 4-5]. У зв'язку з цим перед науковцями і вчителями постало завдання оновлення змісту освіти й удосконалення організації навчально-виховного процесу.

У світлі названих вимог особливої значущості у сучасній школі набуває застосування методів, форм, типів навчання, сутнісними ознаками яких є: навчання і виховання особистості з максимальним розвитком здібностей, створення умов для її саморозвитку і самонавчання, осмисленого визначення можливостей та життєвих цілей. Такі риси властиві проблемному навчанню, яке спрямоване у своїй головній меті на формування творчої особистості шляхом системного застосування проблемних завдань у предметному навчанні. На відміну від традиційних репродуктивних методів, під час проблемного навчання нові знання не даються учневі в готовому вигляді, а здобуваються ним у процесі активного розв'язання проблемних завдань.

Організація проблемного навчання завжди привертала увагу психологів, педагогів, методистів. Сучасну теоретичну і методичну базу її визначили праці А.М.Алексюка, Ю.К.Бабанського, В.І.Паламарчука, С.Л.Рубінштейна, М.М.Скаткіна, А.В.Фурмана та інших. Проблемному навчанню географії присвячені праці українських методистів В.М.Герасимчука, В.П.Корнєєва, А.Й.Сиротенка, О.Г.Стадник, М.Т.Янка та інших. Питання проблемного навчання розглядали російські методисти-географи П.А.Зимін, М.К.Ковалевська, В.А.Коринська, В.А.Лісов, Л.М.Панчешнікова, Г.А.Понурова, В.А.Щеньов та інші.

Аналіз наукових праць показав, що проблемне навчання оптимально забезпечує активну пізнавальну діяльність школярів у навчанні географії через використання проблемних завдань, за умови організації у певну систему, що підвищує їх результативність. Системне розв'язання таких завдань підвищує науковий рівень навчання, розвиває самостійне творче мислення, сприяє формуванню пізнавальної активності учнів, їх інтересу до навчальної діяльності. В працях О.М.Топузова особлива увага приділена методичній системі проблемного навчання географії. Але питання створення проблемних завдань з фізичної географії, диференціації їх за змістом та рівнем складності, засади організації системи, спрямованої на досягнення певної дидактичної мети, розроблені недостатньо і потребують подальшого дослідження.

Результати аналізу стану досліджуваної проблеми у практиці роботи загальноосвітніх навчальних закладів засвідчили, що завдання проблемного

типу епізодично і безсистемно застосовуються невеликою кількістю вчителів географії. У навчально-методичній літературі відсутня система проблемних завдань з фізичної географії. У фахових періодичних виданнях подаються лише окремі приклади проблемних завдань з різних курсів фізичної географії, не пов'язаних між собою в чітку систему, що істотно не впливає на ефективність та продуктивність процесу навчання фізичної географії.

Аналіз психолого-педагогічної і методичної літератури показав, що система проблемних завдань з фізичної географії ще не була предметом спеціального педагогічного дослідження. Отже, у методиці навчання географії виникла суперечність між теоретичним обґрунтуванням важливості та необхідності впровадження системи проблемних завдань з фізичної географії і станом методичної розробки цього питання.

Методологічну основу та теоретичну базу дослідження становлять методичні засади вивчення географії в школі (А.В.Даринський, С.Г.Кобернік, В.А.Коринська, В.П.Корнеєв, Г.А.Понурова, А.Й.Сиротенко, Є.Й.Шипович, М.Т.Янко та інші), шляхи активізації пізнавальної діяльності учнів методами і засобами проблемного навчання у процесі вивчення географії (В.П.Корнеєв, Л.І.Круглик, Л.М.Панчешнікова, Г.А.Понурова, М.С.Топузов, О.М.Топузов, Б.О. Чернов та інші); нормативно-правові державні документи про освіту: Закон України „Про освіту”, „Про загальну середню освіту”, Державна національна програма „Освіта” (Україна ХХІ століття), Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті, Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, Концепція змісту географічної освіти в загальноосвітній школі України.

Методика досліджень. Для розв'язання поставлених завдань застосовувались такі методи дослідження:

- теоретичні: системно-структурний, історичний, метод порівняльного аналізу наукових джерел, навчальних програм, підручників, посібників;
- емпіричні: вивчення досвіду роботи школи та окремих вчителів, шкільної документації, спостереження за педагогічним процесом, педагогічний експеримент, бесіди з учнями і вчителями, анкетування, інтерв'ю вчителів та учнів;
- методи математичної статистики.

Результати досліджень. Удосконалення процесу навчання учнів шляхом застосування системи проблемних завдань є одним із важливих напрямів досягнення якісно нового рівня у вивченні фізичної географії. Воно органічно вплітається у пошук інноваційних технологій формування теоретичних і практичних знань школярів з географії, за яких особистість учня, розвиток його інтелекту і творчих здібностей перебувають у центрі навчально-виховного процесу.

У проведеному дослідженні поняття „система проблемних завдань” визначається як така їх сукупність, яка об'єднана загальною дидактичною метою, наскрізною змістовою лінією предмета, побудована з урахуванням вікових особливостей учнів і в цілому спрямована на „зону їх найближчого розвитку”.

В ході дослідження було теоретично обґрунтовано й розроблено систему проблемних завдань з фізичної географії у навчанні учнів основної школи та експериментально перевірено її ефективність. Ефективного формування географічних знань учнів основної школи можна досягти за умови включення в навчальний процес системи проблемних завдань, в основу якої покладено методи дослідження географічної науки й окремі провідні ідеї фізичної географії, адаптовані до умов загальноосвітньої школи, та застосування спеціально розробленої методики, що передбачає:

- а) формування в учнів уміння розв'язувати проблемні завдання;
- б) організацію проблемно-тематичної побудови навчального матеріалу;
- в) підготовку та проведення уроків проблемного характеру.

Психологи встановили, що ядром проблемної ситуації повинна бути якась значима для людини розбіжність, протиріччя (між наявними знаннями і новими вимогами). Це протиріччя між вже відомим і ще невідомим, яке вимагається відкрити, психологи виділяють в якості найбільш загального протиріччя. Але при зіткненні з трудностю в учнів може й не виникнути пізнавальна потреба (протиріччя не буде створене), якщо завдання, яке повинно виявити утруднення в учнів, дається без врахування їх інтелектуальних можливостей та досягнутого ними рівня знань.

Доведено й обґрунтовано доцільність організації навчально-пізнавальної діяльності засобами проблемних завдань. Виявлено, що в навчально-методичній літературі не знайшли належного розкриття питання створення й використання системи проблемних завдань у навчанні фізичної географії. З'ясовано, що системне застосування проблемних завдань з фізичної географії недостатньо поширене в шкільній практиці.

На основі результатів дослідження виявлено, що головна умова ефективного впровадження системи проблемних завдань на будь-якому етапі уроку полягає у створенні певних типів проблемних ситуацій шляхом їх логічної постановки. Реалізація системи проблемних завдань у процесі вивчення фізичної географії відбуватиметься за допомогою методів – частково-пошукового та дослідницького. У процесі дослідження виявлено, що вибір методу здійснюється з урахуванням уміння учня розв'язувати проблемні завдання та відносно рівня складності цих завдань, який полягає у збільшенні числа даних в умові при рівності інших показників. Виявлено, що ефективним засобом реалізації проблемних завдань на уроках географії є оптимальне поєднання фронтальної і групової форми роботи з використанням евристичної бесіди, ролівої гри, інтерактивних методів навчання.

За результатами дослідно-експериментальної роботи було виявлено вплив системи проблемних завдань на розвиток пізнавального інтересу школярів до географії; цікавість за змістом і посиленість завдань відповідно індивідуальним віковим особливостям школярів; послідовність пред'явлення завдань з поступовим нарощуванням складності з обов'язковим урахуванням ступеня труднощі для конкретних учнів.

Одержані результати дослідження дають підстави до висновків щодо впровадження і широкого використання в сучасних умовах обґрунтованої нами системи проблемних завдань у практичній роботі.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Експеримент показав необхідність у подальшій розробці системи проблемних завдань для організації активної пізнавальної діяльності учнів у позаурочній і позакласній роботі з географії.

Висновки. Отже, удосконалення процесу навчання учнів шляхом застосування системи проблемних завдань є одним із важливих напрямів досягнення якісно нового рівня у вивченні фізичної географії. Воно органічно вплітається у пошук інноваційних технологій формування теоретичних і практичних знань школярів з географії, за яких особистість учня, розвиток його інтелекту і творчих здібностей перебувають у центрі навчально-виховного процесу. У проведеному дослідженні поняття „система проблемних завдань” визначається як така їх сукупність, яка об'єднана загальною дидактичною метою, наскрізною змістовою лінією предмета, побудована з урахуванням вікових особливостей учнів і в цілому спрямована на „зону їх найближчого розвитку”. Матеріали дослідження можуть використовуватись у практичній роботі вчителів географії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева Е.Н. Проблемное обучение в географии // География в школе. – 2008. - № 7. – С. 56-58.
2. Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті // Освіта України. – 2001. – № 29. – С. 4-6.
3. Панчешникова Л.М., Андреев Н.В., Барінова І.І. и др. Проблемные задания по географии // География в школе. – 2009. – №1. – С. 32–37.
4. Топузов О.М. Проблемне навчання географії в школі: теорія і практика: Монографія. – К.: Фенікс, 2007. – 304 с.